
Polemika

K problému oživení „zamrzlé“ evoluční ontologie

Josef Šmajš —

Ekonomicko-správní fakulta Masarykovy univerzity, Brno

Když mi Radim Šíp před časem poslal k nahlédnutí svůj text,¹ nepředpokládal jsem, že by mohl být otištěn ve Filosofickém časopise. Po elegantním a upřímném začátku totiž následuje argumentace, v níž se čtenář obtížně orientuje a která s evoluční ontologií obsahově nesouvisí. Měl jsem za to, že tuto mimoběžnost, malou logickou konzistenci a neučesanost textu by měl pozorný posuzovatel odhalit.²

Vážím si Šíпова uznání pozitivního vlivu některých myšlenek evoluční ontologie (EO) na jeho vlastní promýšlení současné filosofické situace. Zdá se mi však, že R. Šíp koncept EO co do jeho podstaty vlastně nechápe. Nesnaží se posoudit celek konceptu EO, ale glosuje jen některé teze, které zaujaly jeho pozornost. Nebere v úvahu, že jde o procesuální ontologickou teorii, která do sféry onticky aktivního bytí poprvé vřazuje nejen přírodu a člověka, ale také dosud filosoficky přehlíženou kulturu. Proto mě překvapuje jeho odva-
ha kritizovat EO z hlediska tradičního spekulativního myšlení a doporučovat, jak by tato nová koncepce mohla obstát a překročit Rubikon. Na závěr svého stručného textu totiž R. Šíp píše, že EO stojí před vážným rozhodnutím: „Zda setrvá na svém skrývaném silném antropocentrismu, anebo zda

1 Šíp, R., Jak oživit „zamrzlou“ evoluční ontologii. *Filosofický časopis*, 62, 2014, č. 3, s. 431-442.

2 Patrně jsem ještě nedocenil nový způsob teoretické motivace, který se dnes postupně rozšiřuje. Zejména někteří slovenští autoři, kteří obvykle zachytí jen část mých textů a kteří předpokládají, že se se mnou nemohou snadno osobně potkat, objevili efektivní proceduru, jak dnes publikovat kritiku evoluční ontologie v karentovaném časopise. Jako příklad zde uvedu články: Sabó, P. – Sabová, L., Niektoré z úskalí evolucionnej ontologie (*Envigogica*, 9, 2014, č. 1); Burgan, R. – Melichová, I., Scientific realism and philosophical naturalism in Šmajš evolutionary ontology (*Human Affairs*, 23, 2003, No. 4). Na tyto formálně dobře vyhlížející články neodpovídám proto, že se za kritiku pouze vydávají a že autoři do podstaty evoluční ontologie nepronikli.

veřejně přijme antropocentrismus slabý a s ním i všechny závazky, které se s tímto východiskem pojí.³

Tuto Šipovu formulaci nechápu nejen proto, že EO novověké antropologické východisko filosofování znovu a znovu kritizuje, ale že je také teorií opřenu o široce filosoficky pojatou evoluci, vědecké poznání a systémový přístup k bytí. Nerozumím jí i proto, že se EO důsledně odklání od novověkého obratu filosofie k člověku (i pozdějšího obratu k jazyku), že se naopak vědomě příklání k Zemi (nejširší koncept EO je obsažen v knize: Šmajš, J., *Filosofie – obrat k Zemi*. Praha, Academia 2008. 432 s.).

R. Šíp se několikrát kriticky vyjadřuje k pojetí informace. To je pro EO skutečně zásadní problém. Ale pojetí informace je v EO nejtěsněji svázáno s pojetím bytí, a je proto podle mého názoru nepochopitelné bez přijetí hlediska onticky aktivního bytí. Šipovy argumenty týkající se informace jsou tedy duchaplné jen zdánlivě. Autor píše: „Pochybnosti ve mně vyvolávala jeho [moje – J.Š.] teorie informace. Ta podle mého příliš jednoduše směřovala socio-kulturní informace, šířené lidskými etnickými jazyky, s informacemi strukturními, prostřednictvím kterých se uspořádává vesmír a biosféra, včetně informací genetických.“⁴ Znovu musím zdůraznit, že právě tomuto „směšování“, zaměňování a mlžení kolem problému informace, které je charakteristické pro nekritické sémantické pojetí informace v informačních vědách, se od počátku své práce na EO ohrazují. Důsledně totiž rozlišují informaci přirozenou, která je produktem přirozené evoluce, a informaci kulturní, která je produktem dočasné evoluce kulturní. Hájím hledisko nepřevoditelnosti, tj. jiného způsobu kódování a jiných ontických funkcí obou těchto typů informace.

Radim Šíp ale není prvním kritikem mého pojetí informace. Již v r. 2004 jsem ve *Filosofickém časopise* na neadekvátní pojetí informace⁵ reagoval desetistránkovou úvahou „K ontickému původu a roli sociokulturní informace“.⁶ Z této úvahy tu bez úpravy (jen s jednou malou vynechávkou) cituji první tři odstavce:

„Informaci můžeme v závislosti na kontextu chápat třemi způsoby: 1. jako *obsah paměti* systémů s vnitřní pamětí (paměť jsoucna v užším smyslu); 2. jako *opak entropie*, tj. jako ontickou uspořádanost jsoucna (jeho paměť v šir-

3 Šíp, R., Jak oživit „zamrzlou“ evoluční ontologii, c.d., s. 441.

4 Tamtéž, s. 431.

5 Jednalo se o polemiku nad recenzí knihy: Šmajš, J. – Krob, J., *Evoluční ontologie*. Brno, MU 2003. Recenzi pro *Filosofický časopis* (51, 2003, č. 6, s. 1017-1028) napsal Vladimír Havlík. Také tato recenze byla svým obsahem dosti zavádějící a klamavá. Operovala např. se souslovím „selhávat ve svém východisku“ a měla rovněž nepřehlédnutelný název: „Mýtus přirozenosti a reliktní antropocentrismus“.

6 Šmajš, J., K ontickému původu a roli sociokulturní informace. *Filosofický časopis*, 52, 2004, č. 5, s. 835-845.

ším smyslu); 3. *jako obsah a smysl zprávy*, tj. to, co se předává mezi systémem a okolím, či mezi vzájemně komunikujícími subjekty...

Evoluce jako onticky tvořivý proces nemůže totiž vytvářet látku ani energii, nýbrž pouze tvary, formy, struktury, systémy, uspořádanost. Informace proto samovolně vzniká a ukládá se v příslušných ontických strukturách. V otevřených nelineárních systémech (živých i kulturních) se současně s tím zapisuje v jejich vnitřní paměti. Ale tím, že informace uložená v paměti či vestavěná ve struktuře, příslušné systémy integruje, *onticky diferencuje skutečnost*. Přirozená biotická informace však jako by skutečnost pouze „rozdělila“ na útvary živé a neživé, ale *informace sociokulturní, odlišná od informace přirozené, působí v pozemském prostředí radikálněji: konstituuje kulturu jako jsoucno onticky opoziční vůči přírodě*.

Sociokulturní informace, která je produktem utváření kultury lidskou aktivitou, předepisuje však nejen lidské artefakty, a tím nepřímo i kulturní systém, nýbrž uchovává se i jako rozptýlený, informačně otevřený „genom“ kulturního systému. A právě změna tohoto genomu je klíčová pro vyřešení ekologické krize. Chceme-li totiž změnit systém s vnitřní informací (paměťí), musíme změnit jeho informaci. Kulturní systém, který, podobně jako přirozený ekosystém, vzniká ze svých prvků sukcesí, se od něho odlišuje tím, že vedle vestavěné konstitutivní informace obsahuje také informaci volnou – disponibilní duchovní kulturu. A jakkoli kultura jako celek přísně informačně předepsaným systémem být nemůže, část její paměti, nesená aktuálně žijícími lidmi, může v případě potřeby generovat informaci novou, a poskytuje proto naději, že se nynější protipřírodní kulturní systém podaří biofilně transformovat.⁷

Smyslem této delší citace je rozvedení teze, že filosofické pochopení informace je svázáno s pojetím bytí. EO totiž v rozporu s odkazem Eleatů považuje bytí za aktivitu, za tvořivý ontický proces, za dění. Bytí je vznikáním a zanikáním, je procesuální jednotou látky, energie a informace. Pro látku a energii platí sice zákony zachování, ale pro informaci (uspořádanost) žádný takový zákon objeven nebyl. Ptáme-li se, co vlastně produkuje evoluce, musíme odpovědět, že *evoluce produkuje informaci, uspořádanost jsoucna*. Ale i kulturní evoluce produkuje informaci, umělou kulturní uspořádanost. Produkuje kulturu materiální i duchovní. Bytí kolem nás je vždy uspořádané, takže od látkového i energetického aspektu (mezi nimiž existuje vztah $E = mc^2$) můžeme občas odhlížet. Dokonce můžeme logicky konzistentně předpokládat, že vesmír vnikl z ničeho.⁸

7 Tamtéž, s. 835-836.

8 Nedávno jsem četl knihu L. M. Krausse (Krauss, L. M., *Vesmír z ničeho*. Praha, Universum 2013. 224 s.), kterou jsem hodlal pro Filosofický časopis recenzovat, ale kniha potvrdila jen to, co jsem

Hlavním přínosem EO v otázce bytí (i v otázce informace) je tvrzení, že v pozemských podmínkách může bytí vznikat jen z bytí, uspořádanost (informace) jen z uspořádanosti (informace). *Kulturní bytí nemůže tedy vznikat z ničeho*. Kulturní evoluce, která je onticky opoziční vůči evoluci přirozené, produkuje ovšem jiné bytí a jinou informaci. Umělé bytí produkuje hlavně (a dnes téměř výhradně) rozbíjením a novým formováním prvků bytí přirozeného, prvků periodické soustavy, které vznikaly v nitru zaniklých hvězd. Já i počítač, na kterém píši tuto úvahu, máme mnohé tyto prvky společné, ale patříme k jinému bytí, konstituovala nás jiná evoluce (informace). Všechny živé systémy, a toho si překvapivě povšiml již gnoseologicky orientovaný I. Kant, musejí prvky, z nichž jsou postaveny, znovu vracet planetě. I počítače, letadla a automobily musejí své prvky a chemické sloučeniny vracet planetě. Nemohou je však vracet ve formě (strukturu, informaci), kterou přirozená evoluce „zná“ a kterou umí bezpečně rozložit na konstrukční prvky budoucích živých systémů. Proto nejen vyčerpávání tzv. přírodních zdrojů a kulturou způsobené vymírání živých systémů, ale i umělé chemické struktury budou Zemi postupně zamořovat a činit neobyvatelnou.

Tím naznačují, že se EO primárně nezajímá jen o ontologii přírody. Příroda ani ontologii, ani přírodní vědy k ničemu nepotřebuje. Ontologii a přírodní vědy potřebuje pouze kultura. Potřebuje je k tomu, aby neuváženě nerozabila, nezamořila a neotrávila přirozené bytí, s nímž člověk musí zůstat biologicky sourodý. Kultura totiž své umělé struktury již netvoří jen kdysi nevýznamnou modifikací, ale stále více prostřednictvím nevratné technologické destrukce jen jednou vzniklých struktur přirozených. Možná, že někde tady shledává R. Šíp můj pomyslňný silný antropocentrismus. Otevřeně již dlouho tvrdím, že člověk jako jediný biologický druh *rozdělil onticky jednotnou Zemi na přírodu a kulturu*, že se stal druhým, časově omezeným tvůrcem opozičního bytí, malým, bohužel však hlavně destruktivním bohem.

Nemohu zacházet do podrobností, ale snad je i nezavěšeným srozumitelné, že *informace přirozená a informace sociokulturní jsou kvalitativně odlišné*, že mají jiné nosiče, jiné ontické funkce, že se jiným způsobem přenáší, reprodukují a zpředměťují. Snad je částečně zřejmé i to, že informace (uspořádanost) sociokulturní je z přirozené informace (uspořádanosti) odvozená, že může existovat jen dočasně, že se po zániku člověka ani jako zapsaná, ani jako zpředmětněná nezachová, že ji entropické procesy z další evoluce Země vyloučí. Informace totiž není jen pouhou strukturou (má aspekt sémantický i strukturní), předpokládá čtenáře, který ji rozpozná, dešifruje, pochopí a umí využít. Jen pro hrubou konkretizaci: čtenářem genetické informace je

(Pokrač. pozn. č. 8) již dříve předpokládal a co EO již filosoficky zahrnuje. O podstatě pozemského bytí, o podstatě nynější ekologické krize jsem se zde nic nového nedověděl.

ta která buňka, čtenářem informace sociokulturní může být ten který filosof. Ale také on ji musí nejprve rozpoznat, dešifrovat a její funkce v realitě pochopit.

V této stručné reakci záměrně opomím mnoho podnětů, které Šípův příliš volně psaný text obsahuje. Většinou, jak jsem již uvedl, se netýkají přímo EO, ale různých konvenčních filosofických otázek. Například problému poznatelnosti, pravdy, reprezentace, raně moderní taktiky, dosahování skutečné svobody, absolutního poznání atp. Zcela zde také pomímám formulace podivné a zmatečné, k nimž patří i problém základny a nadstavby.⁹ Nerozumím ani třem dále uvedeným větám: „Měl-li by však profesor Šmajš začít úspěšně realizovat hledání kontinuity mezi přírodou a kulturou, musel by se nejdříve zbavit většiny svých raně moderních předpokladů.“¹⁰ „Stejně jako u Kanta, má i u Šmajše tato morální dimenze i svoji náboženskou kvalitu, neboť předpokládá, že autopoietické dění přírody je smysluplné samo o sobě, podobně jako byl pro Kanta smysluplný svět stvořený Bohem.“¹¹ „Dosahovat absolutní svobody je tedy možné pouze tehdy, existuje-li řád přírody.“¹²

Zejména si však lámu hlavu tím, proč by EO neměla setrvávat na svém „skrývaném silném antropocentrismu a měla přecházet k antropocentrismu slabému“. Zdá se mi, že tato formulace koncentrovaně obnažuje nejen nepřijetí konceptu EO (což je normální), ale i principiální nemožnost kritiky této obecné teorie z pozice teorie nižšího řádu. I když se patrně všichni shodneme, že po Kantovi téměř mizí ontologické myšlení, nebudeme jistě tvrdit, že ontologii už globalizovaná kultura nepotřebuje, že se obecná teorie bytí po obsazení planety kulturou stala zbytečnou. Přímý opak je pravdou. Bez ontologie nevíme, co se dnes se světem děje, nevíme, co musíme udělat, abychom zde na Zemi po svůj biologicky vymezený čas důstojně přežili.

Na závěr svých kusých poznámek se ještě stručně dotknu problému „zamrzání“. Co vlastně zamrzá? Tato metafora, převzatá z evoluční biologie a u nás ve filosofickém textu použitá Bohuslavem Binkou, se dobře hodí pro postižení pomalých a rychlých fází biotické evoluce. Například „velký třesk“ ve vývoji pozemského života před přibližně šesti sty milióny let navázal na „zamrzlou“ bakteriální evoluci, která trvala asi tři miliardy let. Podobně také ten který biologický druh vzniká v izolované populaci relativně rychle, potom se dlouho téměř nemění a pak přibližně stejně rychle zaniká. Zamrzání vztažené k filosofickým teoriím by se patrně mělo týkat jen dalších generací stoupců příslušných konceptů. A to již bezděčně navozuje

9 Šíp, R., Jak oživit „zamrzlou“ evoluční ontologii, c.d., s. 433.

10 Tamtéž, s. 434.

11 Tamtéž, s. 437.

12 Tamtéž.

moji poněkud nezdvořilou otázkou, zda (např. ve srovnání s šedesátými léty minulého století) dnes nezamrzá české filosofické myšlení vůbec. Již pouhé nahlédnutí do našeho Filosofického časopisu ukazuje, že se česká filosofie vyhýbá problémovému tlaku života, že nestačí tempu vývoje ve speciálních vědách, v technologii a způsobu života. Snad i proto nemůže zatím klást své radikální otázky.